

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА РОЗІМІРИ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

Анотація. У статті розкриваються теоретичні основи та наукові погляди щодо тіньової економіки, здійснюється аналіз тенденцій розвитку тіньової економіки та її взаємозв'язку з розмірами податкових надходжень, наводяться рекомендації щодо оптимізації їх співвідношення.

Ключові слова: тіньова економіка, ухилення від оподаткування, податкові надходження, податкове навантаження, детінізація економіки.

Annotation. In the article theoretical bases and scientific looks open up in relation to a shadow economy, the analysis of shadow economy's progress and its intercommunication trends is carried out with the dimensions of tax inflows, recommendations are pointed in relation to optimization of their correlation.

Key words: Shadow economy, avoiding taxation, receipts of taxes, tax loading, deshadowing of economy.

Вступ. Сучасне трактування сутності тіньової економіки характеризується активним науковим пошуком визначальних критеріїв віднесення економічної діяльності в ранг тіньової та здійсненням спроби класифікації та типологізації явищ, пов'язаних з об'єктом досліджень.

Вивченням тіньової економіки та проблем, пов'язаних із нею, займались Е.Фейг, Д.Гершуні, В.Гінзбург, О.Турчинов, О.Шохін, В.Ісправніков. Серед дослідників вказаного феномена існують відмінності щодо єдиного трактування дефініції "тіньова економіка". Е.Фейг запропонував визначення тіньової економіки як усієї економічної діяльності, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою. Позитивним боком запропонованої концепції є максимальне охоплення всіх сфер тіньової виробничої економічної діяльності та можливість визначення її масштабів. О.В.Турчинов під тіньовою економікою розуміє економічну діяльність, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується державою і (або) спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства. На думку О.Шохіна, під тіньовою економікою слід розуміти будь-яку незаконну діяльність в економічному житті суспільства. В.Ісправніков на противагу О.Шохіну розширює сферу тіньової економіки та пропонує відносити до тіньової економіки й ті види діяльності, що суперечать формальним (звичайним) правилам господарського життя. За В.Ісправніковим, тіньова економіка являє собою специфічні економічні відносини, що формуються в суспільстві поза рамками правового поля – всупереч законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя.

Прибічники економічного трактування сутності тіньової економіки наголошують на двох характерних ознаках цього феномена – ухиленні від сплати податків та формуванні доходів поза рамками офіційної економіки. Звичайно, не лише ухилення від оподаткування є ознакою тіньової економіки. Практичним проявом її може бути:

- корупція;
- тіньова приватизація;
- зловживання з бюджетними коштами;
- фінансове шахрайство.

Однак, зважаючи на важливість усіх перелічених проблем, ухилення від оподаткування є вагомою негативною ознакою тіньової економіки та розвитку будь-якого суспільства. Особлива актуальність дослідження цієї проблематики ґрунтується на не достатніх розмірах бюджетних ресурсів, які мобілізуються за рахунок податкових надходжень, та значних розмірах тіньової економіки в Україні.

Постановка завдання. Метою проведення дослідження є аналіз проблем, пов'язаних із мобілізацією податкових надходжень унаслідок розвитку тіньової економіки, а також впливові сучасної податкової системи на економічну активність і легальність ведення бізнесу в Україні.

Результати. Тінізація економічних відносин є актуальною проблемою для багатьох країн світу. За даними іноземних експертів, у глобальному масштабі ця проблема має тенденцію до загострення. FATF оцінює реальні обсяги тіньової економіки у високорозвинутих країнах на рівні 17% ВВП, у країнах, що розвиваються – 40% ВВП, у країнах із перехідною економікою – понад 20% ВВП. За даними Світового банку, у сфері світової тіньової економіки щорічно виробляється товарів та надається послуг на 8–10 трлн.дол.США[3]. Тіньова складова суттєво впливає на неекономічні сфери: політику, соціальні відносини, морально-психологічний клімат у суспільстві, громадську свідомість.

Важливим чинником тінізації є недосконалість і переважно фіскальний характер податкової політики, а також нестабільність її законодавчої бази. Чинне податкове законодавство України не стимулює суб'єктів господарювання інвестувати капітали в легальну економіку. Проблемність податкової системи України визначається не величиною податкових ставок, а насамперед нерівномірністю податкового навантаження, заплутаністю й нестабільністю податкового законодавства, вузькістю господарських оборотів, деформаціями грошової сфери та фінансів підприємств. Податкове навантаження розподіляється між суб'єктами економічної діяльності нерівномірно. Податкові пільги практично не спрямовані на стимулювання економічного зростання та інвестиційно-інноваційних процесів. Значний податковий тиск у формі непрямих податків призводить до негайного вилучення у підприємств значної частини доходу, отриманого завдяки зростанню сукупного попиту, гальмуючи стимуляційний вплив останнього. Це створює необмежені можливості для підприємств уникати оподаткування прибутків, заганняє в тінь значну частину обороту товарів та послуг.

Можна виділити такі причини ухилення від оподаткування:

- високий рівень витрат, пов'язаних із дотриманням податкового законодавства. Непрозорий порядок розрахунку та сплати податків створює широке поле для зловживань із боку як фіскальних органів, так і платників податків;
- приховані диспропорції у розподілі податкового навантаження. Чинне законодавство з питань оподаткування не забезпечує рівномірного розподілу податкового навантаження. Зокрема, це стосується збереження непрозорої практики списання податкової заборгованості, існування законодавчих прогалин, що дозволяють уникати оподаткування в окремих секторах економіки тощо;
- зміни в бюджетній політиці, спрямовані на збільшення соціальних трансфертів для населення, призвели до подальшого посилення фіскального тиску на економіку. У даний час податкова система потребує посилення регульовальної та стимулюючої функцій із метою сприяння економічному зростанню.

Рівень тіньової економіки в Україні має тенденцію до зменшення (рис.1). Із рисунка чітко видно зрозумілу тенденцію до зменшення тіньової економіки та зростання податкових надходжень. Однак у 2004 році зменшення тіньової економіки відбувалось одночасно зі зменшенням податкових надходжень. Цю диспропорцію можна пояснити зміною податкового законодавства щодо основних бюджетоутворюючих податків (податку з доходів фізичних осіб, податку на прибуток підприємств). Зменшення ставок і зміна механізму обрахунку за цими податками було однією з основних причин зменшення податкових надходжень у 2004 році. З іншого боку, таке зниження податкового тиску сприяло легалізації частини тіньових доходів і зменшенню рівня тіньової економіки. Цими ж законодавчими змінами було істотно розширено базу оподаткування, що в наступні роки позитивно вплинуло на динаміку податкових надходжень.

До податкових чинників зменшення розміру тіньової економіки в останні роки можна віднести:

- вдосконалення взаємодії контролюючих органів із метою виявлення схем і технологій відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, у зовнішньоекономічній діяльності; запобігання і протидії фактам незаконного бюджетного відшкодування податку на додану вартість; запобігання незаконному перерахуванню коштів за кордон, зокрема підприємствам з ознаками фіктивності;

- вжиття заходів із метою виявлення шляхів надходження підроблених марок акцизного збору;

- посилення уваги ДПАУ до підприємств, які мають від'ємний фінансовий резуль-

Луцик А.І. Тіньова економіка та розміри податкових надходжень: діалектика взаємозалежності

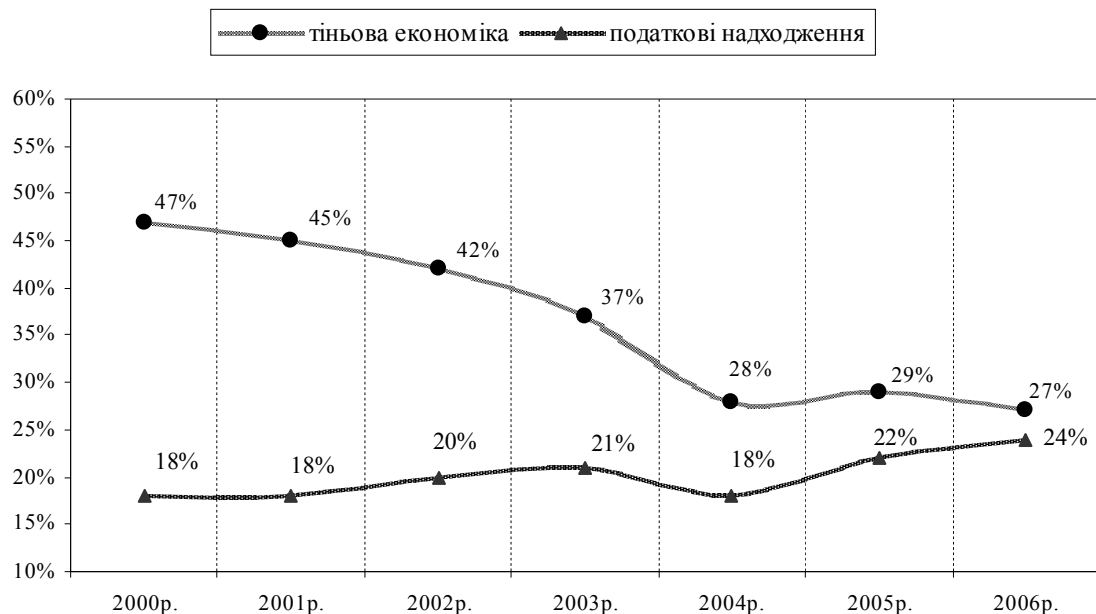

Рис.1. Тенденції тіньової економіки та податкових надходжень (у% до ВВП)¹.

Однак існують і причини, які все ще стимулюють існування тіньової економіки:

- наявність контрабандної продукції, що знижує цінову конкурентоспроможність вітчизняної продукції;

- мінімізація податкових зобов'язань через неналежне оформлення трудових відносин, а саме: виплата заробітної плати “у конвертах”, ведення подвійної бухгалтерії, використання праці найманих працівників без належного оформлення відповідно до вимог чинного законодавства;

- створення й використання транзитних підприємств і суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, організація “конвертаційних” центрів;

- нелегальне виробництво та незаконний обіг підакцизних товарів;

- здійснення безтоварних зовнішньоекономічних операцій, які мають на меті незаконне відшкодування або мінімізацію зобов'язань із ПДВ і легалізацію отриманих коштів.

Здійснений аналіз дозволяє виділити наступні негативні наслідки існування тіньової економіки:

• втрата податкових надходжень до бюджету і, як результат, ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави;

• недовіра управлінських рішень унаслідок відсутності повної та об'єктивної інформації про розвиток економічних процесів;

¹ Складено автором за даними Міністерства фінансів України та Міністерства економіки України.

- скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів через неможливість відкритого витрачання тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів та їхній вплив за кордон;

- зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує фінансове оздоровлення виробництва та приплив іноземних інвестицій.

У процесі реформування податкової системи необхідно:

- розширити базу оподаткування за рахунок запровадження податку на нерухоме майно громадян. Це дозволить компенсувати втрати бюджетних надходжень унаслідок запровадження податкових стимулів;

- стимулювати підприємницьку активність за рахунок запровадження комплексу стимулів для розширення робочих місць, інвестиційної та інноваційної діяльності;

- сформувати сучасні інструменти заохочення розвитку депресивних територій, у тому числі в рамках уже існуючих СЕЗ і ТПР (упровадити механізм контролю за цільовим використанням пільг, урахувавши позитивний зарубіжний досвід);

- розмежувати повноваження державних органів влади у частині податкового адміністрування;

- упорядкувати правила і процедури проведення податкових перевірок;

- гармонізувати системи податкового та бухгалтерського обліку.

Висновки. Пріоритетними напрямками діяльності органів державної влади повинні стати не лише запровадження механізмів прямої протидії тіньовій економіці, а й трансформація фінансових, людських та організаційних ресурсів тіньової економіки в легальне русло.

Виведення з тіні капіталів сприятиме суттєвому зростанню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та орієнтованості національної економіки на розвиток і зростання.

Визначальним чинником детінізації економіки має стати продовження широко-масштабної податкової реформи, спрямованої на зниження й вирівнювання податкового тягара, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізацію витрат виконання на адміністрування податків. Загальна кількість податків та обов'язкових платежів, їхній розмір мають бути обмеженими, особливо для малого бізнесу.

Здійснення заходів щодо детінізації української економіки, що передбачає вжиття комплексу взаємопов'язаних заходів із створенням сприятливих умов для легальної господарської діяльності та посиленням відповідальності за економічні злочини, дозволить поліпшити соціальний клімат у суспільстві, підвищити рівень доходів і соціального захисту громадян, залучити значні додаткові бюджетні надходження та інвестиційні ресурси для забезпечення сталого й динамічного економічного зростання, реалізації євроінтеграційного стратегічного вибору України.

1. Вавдіюк Н.С. Тіньова економічна діяльність держави як загроза забезпечення їх економічної безпеки // Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк, 2005. – С.122–124.
2. Вишне夫斯基 В.П., Веткин А.С. Уход от уплаты налогов: теория и практика: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2003.– 228 с.
3. Стратегія детінізації української економіки//<http://www.niss.gov.ua>.
4. Тенденції тіньової економіки // Міністерство економіки України.
5. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. – К.: Артек, 1995. – 300 с.
6. Фукс А.Е. Тіньова економічна діяльність, визначення її обсягів та шляхів обмеження в Україні. // Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк, 2005. – С.9–11.

7. Шавкун В.М., Фрадинський О.А. Теоретичне обґрунтування сутності тіньової економіки // Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк, 2005. – С.47–49.